

УДК 323.1

М. Е. Козирева

Миколаївський державний педагогічний університет

АДМІНІСТРАТИВНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВОЄН ДЛЯ МИКОЛАЇВЩИНИ

Розглянуто на основі опублікованої статистики наслідки для Миколаївщини адміністративних змін та соціально-економічних трансформацій періоду Першої світової та громадянської воєн.

Ключові слова: адміністративні зміни, соціально-економічні трансформації, Перша світова війна.

Рассмотрено на основе опубликованной статистики последствия для Николаевщины административных перемен и социально-экономических трансформаций периода Первой мировой и гражданской воин.

Ключевые слова: административные изменения, социально-экономические трансформации, Первая мировая война.

Auf Grund der veröffentlichten Statistik werden die Folgen der administrativen Veränderungen und der sozialökonomischen Transformationen während des Ersten Welt- und des Bürgerkrieges behandelt.

Schlagwörter: administrative Veränderungen, sozialökonomische Transformationen, Erster Weltkrieg.

The aim of the article is to carry on the comparative analyses of changes caused by World War One and Civil War to Nikolaiv region, using published statistic sources.

Nikolaiv region was the part of Kherson gubernia in the Russian Empire. Administrative-territorial system was re-organized when the Bolsheviks came to power. On 28 of January 1920 All-Ukrainian Revolutionary Committee (*Vseukrrevkom*) resolved to divide Kherson gubernia into two parts: Odessa and Kherson gubernii. Despite the fact, that Nikolaev became the center of new Kherson gubernia, only in December 1920 Kherson gubernia was remained into Nikolaev gubernia. In 1922 it was incorporated into Odessa gubernia.

Till 1914 in Nikolaev region birth rate exceeded mortality, and male inhabitants exceeded female population, but during civil war and after the Soviets came to power, the tendency turned reverse.

Colonization of the region which started in pre-war time, remained active both during civil war and after its end. Agriculture was the main occupation of the population, but after the decrease of crop yield and cutback of

cultivation area croppage of cereal, compared to prewar times, considerably went down.

During World War One changes happened in local industry as well, the number of workers employed in it noticeably grew. Under the impact of civil war and introduction of Soviet rule the export turnover of the Nikolaev port seriously lessened.

Thereby, named administrative and socio-economic changes in the region during World War One and civil war had predominantly negative consequences.

Keywords: administrative changes, socio-economic transformation, World War One.

Карколомні зміни часів Першої світової та громадянської воєн мали непересічні наслідки для Миколаївщини. Численні адміністративні перетворення та радикальні соціально-економічні трансформації цього періоду кардинально змінили обличчя краю. Та попри наочність змін, що сталися, поза увагою дослідників й досі перебувають порівняльні характеристики цих параметрів довоєнного та післявоєнного часу.

У пропонованій статті робиться спроба такого співставлення на підставі даних опублікованої статистики. При цьому слід зауважити, що далеко не завжди в наявних відомостях є можливість відокремити матеріали, які стосуються безпосередньо наслідків Першої світової та громадянської війни, адже статистична інформація початку 1920-х рр. несе на собі вагомий відбиток жакхливих «жнив» голоду 1921–1923 рр.

Напередодні Першої світової війни територія Миколаївщини входила до складу Херсонської губернії, однак у ході революції й громадянської війни та по їх завершенні зазнала значних адміністративних перетворень. Ще під час військових дій радянська влада (вважаючи негативною спадщиною дореволюційного адміністративно-територіального поділу нерівномірність у розмірах площі й кількості та густоті населення) на губерньському, повітовому та волосному рівні вдалася до адміністративно-територіальних змін [2, с. 70, 72]. Губерньські й повітові ревкоми та виконкоми почали стихійно утворювати однорідні райони. Це призвело до відходу від прив'язки господарських районів до адміністративно-територіальних кордонів [1, с. 18].

Після остаточного встановлення радянської влади Всеукрревком 28 січня 1920 р. прийняв постанову про розділ Херсонської губернії на Одеську та Херсонську. Хоча центром останньої став Миколаїв, та тільки в грудні 1920 р. Херсонська губернія була перейменована на Миколаївську. У 1922 р. її приєднали до Одеської губернії.

До складу Миколаївської губернії відійшли два повіти колишньої Херсонської губернії – Херсонський та Єлисаветградський. До них з бувшої Таврійської губернії було приєднано частини Одеського й Олександрійського повітів та цілком долучено Дніпровський повіт.

Заснована Миколаївська губернія складалася з чотирьох повітів – Єлисаветградського, Миколаївського (утворений з 1/4 колишнього Херсонського, 1/4 Одеського і 1/10 Єлисаветградського повітів, з м. Очаковом і 36 волостями), Херсонського (2 міста і 32 волості) та Дніпровського (4 міста і 19 волостей з повітовим центром у м. Олешки). На підставі декрета, затвердженого президією ВУЦВК 7 березня 1923 р., Миколаївський повіт було перетворено на Миколаївську округу, що увійшла до складу Одеської губернії [6, с. 2].

На Миколаївщині за п'ять довоєнних років (з 1910 по 1914 рр. включно) народжуваність була вищою за смертність – в середньому на 1000 мешканців було 46,85 народжень та 26,05 померлих (приріст – 20,8). Те ж саме спостерігалось й по місту Миколаєву, де в середньому на 1 тис. мешканців було 39,65 народжень й 26,12 померлих (приріст – 13,53). На 1917 р. ці показники зменшилися (29,2 народжень і 24,0 померлих). А у період громадянської війни показники смертності стали значно перевищувати народжуваність (у 1919 р. – 23,0 народжень і 39,4 померлих). Ще значнішою ця тенденція стала із остаточним встановленням радянської влади (у 1920 р. – 10,2 народжень і 22,8 померлих) [6, с. 110–111].

Напередодні Першої світової війни чоловіків у Херсонській губ. було більше за жінок (на 1914 р. 50,7 % та 49,3 % відповідно). У Миколаєві, де внаслідок особливостей попередньої колонізації завжди було перевищення чоловічого населення, в 1914 р. на 61 975 чоловіків припадало 55 604 жінки [6, с. 112]. Однак у післявоєнний час ситуація змінилася навпаки: у 1925 р. по Миколаївській окрузі було 223 352 чоловіка та 246 189 жінок.

У попередній період унаслідок багатьох природних, історичних та культурних умов йшло активне переміщення населення (у першу чергу українського та російського) на південь. Серед чинників, що сприяли цьому провідне місце посідала перенаселеність, при наявності екстенсивної форми землеробства, у місцевості виходу [6, с. 115]. Вагомим міграційним фактором, зокрема для росіян, стали й події громадянської війни, що змусили «багатьох «тікати» на південь» [6, с. 114]. Звідси на Миколаївщині (з її незначною, у порівнянні з іншими українськими регіонами, щільністю заселення [6, с. 112–113]) розпочаті ще у довоєнний час колонізаційні про-

цеси активно продовжувалися як у буремну воєнну годину, так і по завершенні військового лихоліття.

За відсутності на Миколаївщині значних запасів природних копалин основним заняттям населення здавна було сільське господарство.

У дореволюційний час площа Миколаївської округи (1 028 646 дес.) за категоріями землевласників розподілялася таким чином: селянська надільна земля – 39,35 %, приватновласницька – 50,01 %, церковна – 2,08 %, установ – 0,34 %, державна – 4,58 %, міська – 3,64 %. З націоналізацією землі радянською владою розподіл між землекористувачами радикально змінився: селянам у користування надано 84,92 %, колективам 2,42 %, радгоспам 1,30 %, іншим установам 1,42 %, містам 0,87 %, у державному користуванні 9,07 % [6, с. 121].

Посівна площа Миколаївської губернії в 1920 р. у порівнянні з 1917 р. становила 63,4 % [7, с. 22]. А в межах Миколаївської округи вона зменшилася з 762 913 дес. у 1914 р. до 278 992 дес. у 1922 р.

У деяких районах Миколаївщини на початку 1920-х рр. найпоширенішим видом озимини став низькосортний хліб – т. зв. суржик (суміш пшениці із житом) [6, с. 124]. Знизилася і врожайність посівних культур. Із 1 дес. в пудах у 1913 та 1925 рр. відповідно вона становила: жита – 56,0 % і 28,2 %, озимої пшениці – 54,0 % і 36,8 %, ярової пшениці – 43,4 % і 13,3 %, ячменю – 61,2 % і 18,0 %, вівса – 59,3 % і 30,2 %, кукурудзи – 99,2 % і 68,1 %. Тільки врожайність проса дещо зросла – з 39,1 % до 39,4 %. Якщо середня багаторічна врожайність у 1902–1911 рр. сягала 37,5 пудів із дес., то у 1923–1924 рр. вона складала 15,36 пудів із дес.

Внаслідок зниженої врожайності і скорочення посівних площ на Миколаївщині валовий збір зернових по всіх видах культур у порівнянні з довоєнним часом зменшився: у 1914 р. він становив 32 млн. пудів, а у 1923–1924 рр. – 5 562 428 пудів. Після врахування всіх витрат по сільському господарству залишок, який можливо було поставляти на ринок у 1925 р., становив менше 10 % довоєнного товарного надлишку [6, с. 126].

У той же час на Миколаївщині у селянських господарствах зростала площа чистих парів. Якщо у 1914 р. пар на надільних землях становив 0,6 % від площі пашні, а на всіх землях 2,3 % пашні, то у 1920–1921 сільськогосподарському році пари займали 5,7 % всієї площі [7, с. 22].

Змінилася й площа пізніх культур. У Херсонському повіті в 1914 р. пізні посіви становили 6,6 % від площі засіву і 4,6 % від

всієї пашні. У 1921 р. пізні культури складали 13,4 % всіх засівів або 7,7 % від всієї пашні.

Динаміка розподілу селянських засівів (у відсотках до посівної площі) по Миколаївському і Херсонському повітах у 1914, 1916 та 1920 рр. відповідно виглядала таким чином: озимина (жито, пшениця) – 14,4 %, 20,0 %, 12,5 %; ярові ранні (пшениця, ячмінь, овес) – 89,4%, 71,8%, 74,9%; ярові пізні (просо, гречка) – 0,5 %, 0,8 %, 2,5 %; масляні (олія, рапс, льон, коноплі) – 0,2 %, 0,2 %, 2,5 %; просапні (кукурудза, баштанні, картопля, буряк та ін.) – 4,5 %, 7,2 %, 7,8 %. Збільшення засівів пізніх ярових, масляних і деяких просапних було пов'язане з натуралізацією селянського господарства і нерівномірним підвищенням ринкових цін на різні продукти рослинництва.

Показово, що до Першої світової війни населення Миколаївської губернії споживало головним чином привезену олію і культура соняшника була слабо розвинена. Та в умовах економічної скрути популярність соняшникового насіння серед населення регіону неухильно зростала і на початку 1920-х рр. вже вся губернія харчувалася власною олією і здатна була вивозити її до інших районів.

Військові дії відразу позначилися на наявності робочої сили у сільському господарстві краю. Вже у 1914 р. відчутною стала нестача робочих рук, що змусило Єлисаветградське повітове земство, на прохання землевласників, звернутися з клопотанням залишити на зимовий час наявних у повіті військовополонених. Клопотання було задоволено і до квітня 1915 р. 993 чоловіки працювали з оплатою у 8 крб. на місяць [8, с. 82].

До Першої світової війни сільське господарство в регіоні вважалось галуззю, що приносила мінімальний відсоток на витратний капітал, а ціна на пшеницю встановлювалась попитом-пропозицією. За воєнний час ситуація кардинально змінилася: не стало вільної конкуренції і покупець у переважній більшості був один. За цих умов встановлення твердої ціни на пшеницю стало руйнівним для населення, переважна більшість якого займалася сільським господарством – основою державного бюджету і у мирний час базою для фабрично-заводського виробництва. Як наслідок, витрати на десятину у 1915 р. збільшилися на 23,43 % [4, с. 1–2].

Привертають увагу й такі дані: у доповіді Ради і Правління Миколаївського Товариства Взаємного Сільськогосподарського Кредита 6-м черговим Загальним Зборам членів Товариства по звіту за 1915 р. повідомлялося про величезні збитки в сумі 235 925,59 крб. Серед причин цього, крім загальної економічної кризи

військового часу та розладу товарообігу, називалося значне зниження платоспроможності торгівців і землевласників у цілому та членів Товариства зокрема. Серед списаного у збиток більша частина належала до «німецьких векселів», тобто боргів німецьких колоністів, які проживали в регіоні з початку XIX ст. У доповіді зазначалося, що цей контингент членів Товариства до війни був найбільш акуратним у виконанні своїх зобов'язань. Однак після публікації «ліквідаційного закону», відчуження земель та повного закриття в усіх банках кредитів німецьким колоністам їхня сплатоспроможність геть впала і всі строкові зобов'язання не були сплачені. Правління було змушене їх опротестувати й подати до стягнення, для чого були запрошені дві особи на допомогу юрисконсульту, що дало можливість Товариству швидко вилучити 30 тис. крб. [3, с. 1].

Відчутних змін зазнала й миколаївська промисловість. У довоєнний час у Миколаєві було 44 промислових підприємства, на яких працювало 16 921 чоловік. У 1915 р. кількість робітників зросла до 21 324 чоловік із виробництвом на суму в 61 665 417 крб. Також нараховувалося 882 ремісничо-кустарних підприємства з 1793 працюючими із валовим заробітком 1 120 740 крб.

На долю Миколаївського порту, що у повоєнний час здійснював експортні операції з мільйонними оборотами [6, с. 151], до Першої світової війни із загальної суми експорту припадало до 20 % [6, с. 161]. У 1913 р. обсяг експорту становив 1 788 541,1 т, однак у 1923–1924 рр. він знизився до 425 832,9 т [6, с. 162].

Якщо у довоєнний час головними експортерами з Миколаївського порту були агенти закордонних фірм (Фрішин, Дрейфус, Дейчер-Кайзер, Властелиця, Нейфельд та ін.), то із встановленням радянської влади експортерами стали державні, кооперативні та громадські установи: Експортхліб, Держбанк, Держзовнішторг, Хлібопродукт, Заготконтора, Держторг, Вукоспілка, Сільський господар, Експорт-руда та ін. [6, с. 166]. Та незмінними залишилися головні предмети експорту (зернова й олійна продукція, марганцева і залізна руда та продукти тваринництва), а також перевага експорту над імпортом, бо в останньому традиційно вела Одеса [6, с. 162].

Значний вплив на експорт із Миколаївського порту мала залізниця Миколаїв–Водопій–Снігурівка–Апостолово, будівництво якої було розпочато у 1913 р. і завершено вже під час Першої світової війни. Ця лінія залучала до експорту всі вантажі з хліборобського району вздовж залізниці, а також залізну й марганцеву руду з Криворіжжя і Нікопільщини [6, с. 169].

Крім залізниці, до механізованих суходольних шляхів сполучення відносився єдиний в окрузі миколаївський електричний трамвай, відкритий 21 грудня 1914 р., що замінив собою побудовану у 1897 р. кінно-залізну дорогу. Та у 1918 р. миколаївський міський трамвай змушений був припинити роботу до травня 1922 р. [6, с. 178].

Отже, за наведеними даними адміністративні та соціально-економічні зміни, яких зазнала Миколаївщина в період Першої світової і громадянської воєн, за основними параметрами мали для регіону переважно негативні наслідки.

Бібліографічні посилання

1. Горбик В. О. До питання про районування України / В. О. Горбик, П. І. Скрипник // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 17–27.
2. Дмитрієнко М. Ф. Зміни в адміністративно-територіальному устрою України в 1919–1920 рр. / М. Ф. Дмитрієнко // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 68–78.
3. Доклад Совета и Правления Николаевского Общества Взаимного Сельскохозяйственного Кредита 6-му очередному Общему Собранию членов Общества по отчету за 1915 год.
4. На темы дня // Известия Херсонского Уездного Земства. – 1916. – 3 июня (№ 23).
5. Николаевское Губернское Экономическое Собрание. Отчет Украинскому Экономическому Совету и Совету труда и обороны за 1-е полугодие 1921–22 года (октябрь–март). – Херсон : Гос. типография № 2 им. Ленина, 1922. – 487 с.
6. Николаевщина. Краеведческий сборник : Географический очерк. Флора Николаевского округа. Птицы Николаевщины. Экономический очерк. Исторический очерк. – Николаев: Изд. Николаев. ин-та наробраза и окремтодкома наробраза, 1926. – 244 с.
7. Отчет Николаевского губэкономсовещания Совета Труда и Обороны за январь–сентябрь 1921 г. – Николаев : Советская типография № 1, 1921. – 98 с.
8. Сельскохозяйственная хроника Елисаветградского уезда, июль, август, сентябрь и октябрь 1915 г. – Херсон : Изд. Херсон. губерн. зем. управы, 1915. – 89 с.

Надійшла до редколегії 02.09.2014